HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 1, p. 17-38, January 2013

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi

The Provision and Supply of the Ottoman Army in the 1877-1878 Ottoman-Russian War

Arş. Görv. Yüksel Bayıl
Gaziantep Üniversitesi - Gaziantep

Öz: *Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ordunun ikmal ve iaşesinde ne gibi sorunlarla karşılaştığı ve bu sorunlara yaklaşımı ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin ordu için asker toplama, askerlerin yiyecek, içecek gibi ihtiyaçlarının temini, cephelere istenilen oranda silah ve levâzımâtın gönderilmesi hususlarında başarılı olamaması savaşın kaybedilmesindeki önemli faktörlerden birisi olmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanli Ordusu, Osmanli Devleti, Rusya*

Abstract: *This study examines the provisioning and logistics problems of the Ottoman army during the 1877-1878 Ottoman-Russian War and presents how the Ottoman Empire dealt with these problems. The failure of the Ottoman Empire to recruit soldiers and provide them with sufficient food, drink and weapons and ammunitions became one of the most important causes of the Ottoman defeat in this war.*

Key Words : *Ottoman-Russian War, Ottoman Military, Ottoman Empire, Russia*

Giriş

Rumi takvimde 1293 yılına denk geldiği için "Doksan Üç Harbi" olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, teknolojik gelişmelere paralel olarak savunma ve menzil sistemindeki değişiklikler açısından Yakınçağ askerî tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Asâkir-i Mansûre Ordusu kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin girdiği her savaşta karşısına çıkan en önemli sorun, ordunun ikmal ve iaşesinin temini meselesi olmuştu. Gıda ve giyim maddelerinin, diğer askerî levâzımatın ve toplanan askerlerin önce cephe gerisindeki depolara, oradan da cephelere zamanında ve eksiksiz olarak sevk edilmesi, harp meydanlarındaki askerî harekâtın gidişatını belirleyen en önemli etkendi. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında gerek cephede, gerekse cephe gerisinde ikmal ve iaşe faaliyetlerinde yaşanan aksaklıklar, devlet ve cephedeki asker açısından büyük felaketlere yol açmıştı.

Osmanlı Devleti'nin ağır kayıplara uğradığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasında, Rusya'nın daha Çar I. Petro zamanından beri "sıcak denizlere inme" politikası ile XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hıristiyan halklar arasında Panislavizm politikasını takip etmesi etkili olmuştu.

Kafkas ve Balkan cephesi olmak üzere iki cephede cereyan eden savaş, Rusların Tuna'yı kolaylıkla aşarak oradan Balkanlara inmesi ve İstanbul önlerine kadar gelmesi sonucu, bizzat padişahın isteği doğrultusunda yapılan 31 Ocak 1878 Edirne Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermişti. Osmanlı Devleti, her iki cephede de mağlubiyete uğradığı bu savaş sonunda, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla ağır kayıplara uğradı. Ancak antlaşma şartlarının Avrupa'daki dengeyi Ruslar lehine değiştirmesi, İngiltere ile diğer Avrupalı devletleri rahatsız ettiği için 13 Haziran 1878'de Berlin'de düzenlenen bir konferans neticesinde yeni bir antlaşma imzalandı. Böylece Rusya, Ayastefanos Antlaşması'yla elde ettiği fırsatları Berlin Antlaşması'yla kaybetmiş oluyordu.

1. Yol ve Sevkıyat

1.1. Karayoluyla Sevkıyat

Savaş sırasında ikmal ve iaşenin temini, ulaşım sistemlerinin varlığına ve noksansız olmasına bağlıdır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden beri, askeri lojistik doğrultusunda, seferberlik halindeki ordunun konaklayacağı menzillerin mevcut olduğu yollar yapılarak, Anadolu ve Rumeli toprakları çeşitli kollara ayrıldı. Ancak, orduların kısa zamanda sınırlara nasıl ulaştırılacağı görüşünün ekonomiye bir katkısı olmadığı düşüncesiyle ticari amaçlı olarak muhtelif yerlerde şose yollar yapıldı[1]. Tanzimat'ın ilânını takiben 1848 yılından itibaren yol, köprü, vs. yapımı Nafia Nezareti tarafından yürütülmeye başlandı[2].

Islahat Fermanı'nın akabinde Rumeli, Suriye ve Lübnan'da çıkan olaylar neticesinde Avrupalı devletlerin, Osmanlı tebaası olan Hıristiyan halkların haklarını koruma bahanesiyle iç işlerine karışmalarını önlemek üzere devlet, yeni bir mülki düzenlemeye yoluna gitti[3]. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'yle eyalet sistemi kaldırılarak yerine vilayet sistemi getirildi[4]. Buna paralel olarak yol, köprü, vs. yapımı gibi bayındırlık işlerine daha da önem verildi. Nafia Nezareti yol, geçit, demiryolları, maden, posta ve telgraf idarelerine ayrılınca ticaret için gerekli olan şose yollar ile demiryollarının yapımı hızlandı[5].

1869 yılında yayınlanan "*Turuk ve Meabir Hakkında Nizamnâme"* ile 16-60 yaş arası erkekler, 5 senede 20 gün olmak üzere ücretsiz yol çalışmalarına bilfiil ya da bedelini vermek kaydıyla katılmakla mükellef tutuldu[6]. Böyle bir zorunluluğun haricinde savaş gibi olağanüstü durumlarda, yolların tamiratı için halkın gönüllü çalıştığı da olurdu. Nitekim 1877-1878

[1] İskender Yılmaz, "Milli Mücadelede Ulaşım", Atatürk Dergisi 1:3, (1989): 101-102.

[2] Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 1, (2011): 121-122.

[3] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 50-63

[4] 1864 Vilayet Nizamnâmesinin ilk uygulama bölgesi olarak Tuna vilâyeti seçildi. Bunun için ayrıca bir Tuna Vilayet Nizamnâmesi yayınlandı. Vilayete, Midhat Paşa vali olarak atandı. Daha fazla bilgi için bkz. Age, 53.

[5] Agm, 138

[6] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15:26, (1991), 155-156. Erkeklerin yol yapımında gönüllü çalışması ve yol yapımına fiilen katılmaları hususu, 1940'lı yıllarda da mevcuttu. Bu uygulama muhtemelen Osmanlı zamanından kalmıştı.

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Mitroviçe-Yenipazar yolunun içinden geçtiği Ragozna'daki sarp kısım, halkın gönüllü katılımı sonucu tamir ettirilmişti[7]. Bazı durumlarda yol tamiratı için geri ödenmek üzere halktan para alındığı da oluyordu. Ancak geri ödenemeyen bu paralar, alacaklıları zor durumda bırakmaktaydı[8].

Karayoluyla ulaşımda nakliye vasıtası olarak deve, katır, at, öküz, manda arabaları, kağnı vs. taşıma vasıtaları kullanılmaktaydı. Tuna yalılarında bulunan kara öküz ve mandalar, hem suda yüzebildikleri hem de karada gidebildikleri için bu hayvanlardan oldukça istifade edilmişti[9]. Ancak mevcut hayvan sayısı azdı. Askerlerin kendilerine gerek olan çadır, cephane, kazma, kürek, ekmek sacı, mühimmat, vs. levazımatını taşıyabilmesi için yeterli mekkâre bulunamıyordu[10]. Bu nedenle bazı zamanlarda cephede topların taşınması için hayvanlarla birlikte askerler, sürütme denilen halatlarla topları çekmeye çalışmışlardı[11].

Ekonomik kalkınmaya yönelik yapılan yollar savaş sırasında yetersiz kaldığından sevkıyatta çeşitli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Askerlerin ve gerekli levazımatın karayoluyla sevki sırasında şose yollar kullanılmak zorunda kalındı. Ancak bu yollar da olumsuz hava koşulları, yağmur, çamur, uzun süren savaşlar dolayısıyla sevkıyata elverişsiz hale gelmişti. Savaş sırasında sevkıyatta kullanılan hayvanlar kuraklık, savaşlar, salgın hastalıklar nedeniyle telef olurken, elde kalanlar da açlıktan zafiyet geçirmekteydi. Gerek halkın elindeki, gerekse askerin elindeki hayvanlar, nakliye işlemini gerçekleştirebilecek kapasitede olmazken, eldeki hayvan miktarı da ihtiyacı karşılayamadı. İhtiyacın karşılanması için Anadolu içlerinden hayvan getirtilmesi gerekmekteydi. Ancak arazinin durumu, yolların nereden gelip nereye gittiği hakkında bir harita veya malumat olmadığı için bu pek mümkün olamadı ve ordunun levazımat durumuna göre belli bir hareket şekli tayin edilemedi[12]. Bu şekilde yapılan sevkıyatla, istenilen zamanda istenilen miktarda asker ve levazımat, cepheye ulaştırılamadı.

[7] Mitroviçe'den Yenipazar'a askeri mühimmat ve erzak naklinde kullanılmak üzere bölge halkı, iki yüz haneden 3 hayvan hesabıyla toplam 100 baş kadar beygirlerini üç aydan beri ianeten orduya tahsis etti. Bu nedenle tedarik olunan kiracılara ve Mitroviçe-Yenipazar yolunun içinden geçtiği Ragozna Balkanı'ndaki sarp kısmın şose haline getirilmesinde emeği geçen ahaliye teşekkür edilmesi istendi. Bkz. BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (BOA. DH.MKT),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1319/67.

[8] 1877 yılında Ayvalık'tan Kırkağaç'a kadar olan yolun tamir edilmesi için Yusuf Ziya adlı bir şahıstan 38.000 küsür kuruş para alındı. Ancak alınan meblağ geri ödenmediği için zor durumda kalan şahıs, durumunu bir arzuhalle devlete bildirdi. Bkz. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1322/98; 1875 yılında yol inşaatında çalışma mecburiyeti tarımsal ve mesleki uğraşının aksamaması, 1869-1875 yılları arası yaşanan kıtlık, olası bir Osmanlı-Rus savaşı tehlikesi dolayısıyla geçici olarak kaldırıldıysa da 1879'da tekrar yürürlüğe konuldu. Bkz. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010), 232.

[9] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),*(İstanbul: MEB Yayınları, 1962), 56.

[10] Her taburun en az 65 mekkâreye ihtiyacı olup, sadece Kars'taki ordu için en az 2500 hayvana ihtiyaç duyulurken 500 tane bile mevcut hayvan bulunamadı. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 142.

[11] Age, 385

[12] Age, s. 364

1.2. Demiryolu ve Denizyoluyla Sevkıyat

Sanayi devrimi ve buharlı makinelerin icadıyla taşımacılık alanında yeni bir gelişme kaydedildi. XIX. yüzyılda ilk kez lokomotifler ve vapurlar kullanılmaya başlandı. Bu dönemde demiryolu yapımı hız kazandı. XIX. yüzyılda, gerek Balkanlarda isyanların artmasıyla devletin olaya daha hızlı müdahale etmek istemesi, gerekse batılı tüccarın ve büyük devletlerin ısrarları neticesinde, Osmanlı Devleti demiryolu yapımını başlatmıştı. Bu nedenle demiryolu sevkıyatından, Rumeli cephesinde daha çok faydalanılmıştı. Burada sevkıyatta yaşanan gecikmeler, Anadolu'dakine göre daha azdı. Bölgedeki demir yolu hatları Köstence-Mecidiye(Çernavoda)-Boğazköy, Varna-Rusçuk, İstanbul-Edirne-Filibe hatları idi. Yapımına başlanan hatlardan 66 km.'lik Köstence-Çernovada (Boğazköy) hattı 1860 yılında, Karadeniz kıyısındaki Varna ile Tuna üzerindeki Rusçuk arasındaki 224 km.'lik hat ise 1866 yılında işletmeye açıldı[13]. Sirkeci – Yedikule ile Küçükçekmece – Çatalca bölümleri, Dedeağaç – Edirne arasındaki 149 km.lik hat, Banyaluka – Novi arasındaki 102 km.lik hat 1872 yılında hizmete girdi[14]. Belova-Sofya arasındaki demiryolu hattının asker ve mühimmat sevki için çok önemli olması bakımından her kilometresi 145.000 franka inşa edilmek üzere anlaşma yapıldı[15]. Buna rağmen hat tamamlanamadı, demirler ve diğer edevatlar çürümeye bırakıldı[16]. Tüm çabalara rağmen Rumeli demiryolları hattının Tuna'ya kadar uzatılamaması, çok önemli askeri bir üs olan Şumnu ile Yanbolu arasında bağlantının olmaması, Osmanlı Devleti için çok büyük bir dezavantaj oldu[17]. Bu eksiklikten dolayı askeri destek ve levazımat, harp bölgelerine anında ulaştırılamadı. Bu da 93 Harbi'nin, Osmanlı Devleti açısından ağır yenilgiyle sonuçlanmasında önemli bir etken oldu.

Tuna yakınındaki Barboşu demiryolu köprüsü, Seymenli demiryolu köprüsü, Küçükçekmece demiryolu köprüleri savaş sırasında kullanılan en önemli köprülerdi[18]. Sevkıyat yapılırken bu yollardan oldukça istifade edilmekteydi. Vapurla Dedeağaç'a gelen birlikler, buradan demiryolu ile Şıpka'ya geçirilmekteydiler[19]. İstanbul'dan denizyoluyla Varna'ya gelen ikmal maddeleri, buradan demiryoluyla Şumnu'ya gönderiliyordu. İstanbul'dan, Tatar Pazarcığı'na demiryoluyla gelen takviye kuvvet ise karayoluyla Sofya, Orhaniye, Vidin, Plevne depolarına gönderiliyordu[20]. Bunun yanında İzmit, mevcut ambarları sayesinde gıda malzemelerinin depolanması, nakliye hayvanlarının yüklenmesi, İstanbul'a

[13] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 40-41.
[14] Age, 108.
[15] BOA. A. MKT. MHM. (*Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 479/52
[16] "… *tarik-i mezkûrun tesviye-i turabiyesi ikmâl olunmuş ve bir çok edavât ve temur çifler alınmış ve bir milyona yakın pare sarf edilmiş olduğu halde ameliyatın muattal hükmünde tutulması münasebetiyle mühendis ve memurlara beyhude maaş verilmekde ve yapılan yerler yağmur ve kardan bozularak harab ve bir çok edavat ve eşya meydanlarda çürüyüb telef ve heba olmakda* …" Bkz. BOA. A. MKT. MHM. (*Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 479/52, 23 Safer 1292(31.03.1875).
[17] Engin, age, 179.
[18] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* (Ankara: Genelkurmay yayınları, 1993), 27.
[19] Engin, age, 180.
[20] Süer, age, 512.

demiryoluyla bağlı olması ve deniz ulaşımına imkân tanıyan iki iskelesi olması bakımından büyük öneme haiz oldu[21].

Mısır'dan gelen askerler, İskenderiye'den vapurla İstanbul'a oradan da donanmadan bir zırhlı eşliğinde Varna'ya gönderilmekteydi[22]. Demiryolu taşımacılığında yabancı şimendifer şirketleri oldukça zorluk çıkarıyorlardı. Trenlerin her yarım saatte bir kalkması gerekirken 2,5-3 saatte kalkmış, bu da sevkıyatı sıkıntıya sokmuştu[23]. Savaş öncesinde Rumeli'ye taşınan asker ve mühimmat dolayısıyla nakliye ücreti olan 3772 Osmanlı lirası ile küsuratı olan 30 kuruşun Ser-askerlikten verilmesi istendi[24]. Bu ücret daha sonra 3697 Osmanlı lirası ve küsür 43 kuruşa indirildi[25].

Savaş bitiminde Balkanlardan çekilmek zorunda kalan devlet, buralara taşıdığı levazımatı yine demiryoluyla geri getirmek zorunda kaldı. Rumeli'ye sevk edilip elde kalan levazımat Rusçuk'a oradan da Şumnu demiryolu ile Varna'ya taşındı[26]. Taşınamayanlar ise sonradan iade edilmek üzere makbuz karşılığında Rus askerlere teslim edildi[27].

Savaş sırasında, demiryolunun gelişmediği harp bölgelerinde sevkıyatın bir an önce yapılması için deniz yoluyla taşımacılık, büyük önem arz etmekteydi. Varna, İstanbul, Selanik en önemli limanlar olup, bunların yanında Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, Dedeağaç, Kavala ve Köstence gibi ikinci dereceden limanlar da mevcuttu[28]. Savaş sırasında cephelere gidecek asker, mühimmat ve levazımat, genellikle İdare-i Mahsusa gemileriyle taşınmış olmakla beraber, Avusturya-Macaristan'ın Loyt adlı gemisi ile bazı Fransız gemileriyle de taşınmaktaydı[29]. İdare-i Aziziye ticaret filosu ile Tuna'daki İdare-i Nehriye vapurları ile diğer

[21] Erler, age, 264.

[22] "*Geçende Mısır'dan Varna'ya sevk ve irsâl kılınan asâkir-i Mısriye-i Şahanenin bakiyesi ile cephane ve mühimmat ve müfredât-ı sairesi Posta-i Hadika vapurlarından çend kıt'aya tahmilen iş bu pençşenbe günü İskenderiye'den hareket ve iğram etdirilmiş ve bu Pazar ertesi veyahud Salı günü bilutf-i inayet-i teâlâ sâlimen Dersaadet'e vâsıl olmaları melhuz bulunmuş olduğundan ve Varna'ya gider ve gelürken…*" BOA. Y.EE (*Yıldız Esas Evrakı),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 127/73, Gurre-i Muharrem 295/ 19 Ocak 1878.

[23] Süleyman Hüsnü Paşa, İstanbul'a çektiği telgraflarla savaş esnasında demiryollarının askeri yönetime verilmesini önerdi. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 107.

[24] "*iş bu efrenci bin sekiz yüz yetmiş altı senesinin eylülünde Rumeli demiryolu vasıtasıyla icra olunan nakliyat-ı askeriye ve mühimmata dair leffen takdim olunan araba pusulasıyla beraber mazbataalrı havi sûret-i kat'ide karargîr olan tenzîl-i fiyât mûcebince ücürâtı üç bin yedi yüz yetmiş iki 'aded lira-yı Osmanî ve küsür otuz guruşa baliğ olduğundan Dersaadet'te idaremiz sandığına itâsı hususuna müsaade-i aliye-i… meblağ-ı mezbur 3697 lira-yı Osmani ve küsür 43 guruşa tenzil itmişdir*" BOA.YPRK.ASK (*Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat)*,Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/14, 3 Teşrin-i Evvel 1876 (03.10.1876).

[25] Aynı belge.

[26] *" Musaliha akd edilmiş olduğundan sonradan bize 'ita olunmak üzere top ve mühimmat ve eşya-yı saireyi Rusya me'murin-i askeriyesine makbuz senedi mukabilinde teslim itmeğe hacet kalmamışdır binaen-aleyh eşya-yı mezkûreyi Rusçuğa ve oradan dahi Şumnu yolu ile Varna'ya nakl iderek iktiza iden vapur ve işlepleri isticaren…"* BOA. HR.TO (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası),*Dosya Numarası/Gömlek Numarası 497/5.

[27] Aynı belge.

[28] Süer, age, 27.

[29] Bu gemiler bir seferde 35.000 kişiyi taşıyabiliyorlardı. Bkz. Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, (Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1980), 17.

küçük tekneler, deniz yoluyla sevkıyatta kullanılmışlardı[30]. Bunun yanında İşkodra Gölü'nde, asker ve mühimmat sevkiyatı için az su çeker vapurlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Tersane-i Amire'de böyle vapurlar olmadığı için yapılan anlaşma üzerine Şirket-i Hayriye vapurları bölgede sevkıyat için kullanıldı[31]. Trabzon, Batum ve Varna yoluyla her iki cephede de yığınak yapılırken, Tunus ve Mısır'dan yapılan sevkıyata ise buraların gemileri de katıldı[32]. Karaoğul, Sohum ve İskenderun'dan gelen gemilerle Varna limanına nakliyat yapılırken Karadağ'dan gelen gemilerle Dedeağaç limanına sevkıyat yapıldı. Bu yolla gelen asker ve levazımat Vidin, Filibe, Sofya, Şumnu, Silistre, Tutrakan, Rusçuk'ta toplandı. Ayrıca Tunus, Girit, Trablus, Bingazi, Mısır, İşkodra, Golos, Kavala ve Selanik'ten Dedeağaç limanına; Güney Anadolu, Suriye, Mısır, Karağaç ve Mudanya'dan önce İstanbul'a oradan da Varna ve Köstence limanlarına; Sohum, Samsun, Trabzon, Sinop'tan İstanbul'a; Batum'dan da Varna ve Köstence limanlarına denizyoluyla sevkıyat yapıldı.

Kafkas cephesinde İstanbul ve Samsun denizyoluyla Trabzon'a gelen ikmal maddeleri, Trabzon Sevk Memurluğu personeli tarafından mavna, römorkör ve kayıklarla kıyıdaki ambarlara taşınmaktaydı[33]. Bunlara ilâveten Feth-i Bülend, Muhbir-i Sürur, Mukaddeme-i Hayr, Asir, Süreyya ve Talia gemileri ile Mahmudiye ve Selimiye uskurlu gemileri ve Sultaniye yatı, Karadeniz'de asker ve göçmen taşınmasında önemli hizmetler gördüler[34]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda donanmadan en çok sevkıyat alanında faydalanıldı.

2. Haberleşme

Tanzimat'ın ilânına kadar Osmanlı Devleti'nde haberleşme, "ulak-menzilhane" sistemine dayalı olarak sağlanmaktaydı[35]. Buna göre haberleşme için kullanılan yollar çeşitli hatlara ayrılmaktaydı. Her hat üzerinde menzilhane denilen posta durakları olup buralarda atlı tatarlar/ulaklar sayesinde haberleşme sağlanmaya çalışılmaktaydı[36]. Ulakların her türlü ihtiyacı menzil civârındaki yerleşim birimlerinde bulunan halk tarafından karşılanırdı[37]. Ancak

[30]Age, 76.

[31] İşkodra Gölü'nde, asker ve mühimmat sevk ve nakli için, az su çeker vapurlar bulundurulması tümen-i askeriye kumandanı canibinden inha olundu. Ancak Tersane-i Amire'de bunun için uygun vapurlar olmadığından hariçten küçük vapur temin edilme yoluna gidildi. Şirket-i Hayriye'nin 30 ve 31 numaralı iki dumanlı vapuru tahminen uygun olduğundan şirket meclisiyle yapılan pazarlık sonucu yaklaşık üç ay sonra başlamak üzere aylık her biri için biner lira ücret verilmesine karar verildi. Bkz. BOA. İ..MMS.(*İrade Meclis-i Mahsus*) 55/245513, Şaban 1293 (0 9.03.1876).

[32] Besbelli, age, 72.

[33] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, (Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1985), 218; Silahların çelik aksamları, gemilerin pusula ibrelerinde sapmalara yol açtığı için, özellikle silah sevkıyatı sırasında sıkıntılar yaşandı. Bkz. Özbilgen, age, 104.

[34] Ahmet Güleryüz- Bernd Langensıepen, *Osmanlı Donanması,* (İstanbul: Denizler Kitapevi, 2007), 15.

[35] Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM III,* (1990), 334.

[36] Franz Teaschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı II,* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayınları, 2010), 54.

[37] Hüdai Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtı'na Genel Bir Bakış", *TÜRKLER XIV,* (2002), 792.

sonraları bu sistemin halka ağır bir maddi külfet getirmesinden ve ulakların, menzillerden fazla at almaları sebebiyle binek hayvanı sıkıntısı çekilmesinden dolayı her menzilhâne için kira ile hayvan temin etmek üzere "kirâcıbaşı" unvanıyla bir kişi görevlendirildi[38]. Tanzimat'ın ilânını takip eden süreçte ise haberleşme teşkilâtı, Avrupa örneğine göre yeniden düzenlenerek yerine Posta İdaresi kuruldu[39].

Savaş sırasında gerek karayolu, gerekse modern ulaşım araçlarıyla mümkün olan en kısa zamanda haberleşme sağlanmaya çalışılmıştı. Bu nedenle yolların ve köprülerin bakımlı olması gerektiğinden kilit noktalarda bulunan bazı köprülerin tamir edilmesi istenilmişti[40]. Posta, karayolu güzergâhlarının yetersiz olduğu yerlerde modern ulaşım araçları devreye giriyordu. Örneğin Trabzon'a gemiyle gelen postalar, atlı tatarlar sayesinde Erzurum'a ulaştırılmaktaydı[41]. Cephede, askerlerin memleketleriyle veya birliklerin birbirleriyle iletişimini sağlayacak atlı posta askerlerinden kurulmuş bir sahra posta teşkilâtı vardı[42]. Ancak posta teşkilâtı iyi durumda değildi ve günden güne de kötüye gitmekteydi.

Savaş sırasında Osmanlı subaylarının elinde bölgeyi tanıyacak, buna göre bir hareket şekli belirlemeyi sağlayacak haritalar yoktu ve mevcut olanlar da Kiepert'in coğrafya haritalarından kopya edilerek büyütülmüştü [43]. Bunlar da zaten yabancı dilde yazılıydılar. Rusların ise daha 1868 yılında yapmaya başladıkları Balkan haritaları, o zamana kadar yapılmış en iyi haritalardı[44]. Ruslar, savaşa hazırlık yaparken o kadar sistemli çalışmışlardı ki, Erzurum'un dahi haritasını yapmışlardı[45].

Osmanlı subaylarının elinde kale civarını gösteren krokiler bulunsa da bunların, savunma sistemindeki değişikliklerden dolayı bir faydası olmadı. Bu nedenle bölgenin yerli halkından kılavuzlara başvuruldu[46]. Ancak bu durum, bazı zamanlarda Türklerin aleyhine oldu. Balkan cephesinde bölgeyi iyi tanıyan Bulgarlar kılavuz olarak kullanıldığından bunlar, Türklerin gece harekâtını Ruslara göstermek için Türk birliklerinin bulunduğu yerin yakınlarındaki otları ateşe verdiler[47]. Keşif için asıl faydalı olacak olan ve Tuna'nın üst tarafında bulunan Tatar, Yahudi ve Ulahlar'dan ise hiç istifade edilmedi[48].

[38] Agm, 800.
[39] Yazıcı, agm, 334.
[40] Tuna nehri vasıtasıyla yapılan haberleşmenin, nehrin donduğu zamanlarda sekteye uğramaması için Kili nahiyesi ile Sünne kazası arasındaki köprünün tamir edilmesi istenmişti. BOA., C..NF. (*Cevdet Nafia*)., Dosya Numarası/Gömlek Numarası 12/599.
[41] Teaschner, age, 545.
[42]Bu postalar, bir süvari kumandasının emri altındaydı. Bkz. Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebes*i, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004), 158.
[43] Erzurum, Kars, Ardahan istihkâmları yapılırken bazı zabitler sınırları dolaşarak bölgenin haritasını yapmak istemişler, ancak istihkâm komisyonu reisi Fosfor Mustafa Paşa, Rusya'nın bu durumdan kuşkulanarak devletten izahat isteyebileceği, böylece kendi yerinden edileceği endişesiyle böyle bir şeye gerek görmedi. Bkz. Mehmed Arif Bey, age, 140; Von Herbert, age, 33.
[44] Özbilgen, age, 95.
[45] Mehmed Arif Bey, age, 676.
[46] Özbilgen, *age*, 94-95.
[47] Mahmut Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008), 123.
[48] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, (Mısır, Hindiye Matbaası,1327), 28.

Zamanının en iyi iletişim aracı olan elektrikli telgraf sistemi, Osmanlı Devleti'ne 1850'lerde gelmişti[49]. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elektrikli telgrafın yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla hem merkezle, hem de birliklerin birbirleriyle irtibatı daha iyi bir şekilde sağlanmaya çalışıldı. Buna rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda en çok karşılaşılan mesele, komutada karşılaşılan irtibatsızlık ve koordinasyonsuzluk oldu. Gerek Yıldız'la bağlantıya geçilirken, gerekse cephede orduların birbirleri arasındaki iletişiminde stratejik kararların alınması gerektiği zamanlarda pasif kalınarak, iletişim sağlanamadı. Cepheden gönderilen bazı telgraflarda verilen bilgiler, kayıplar, çarpışmalar önemsizmiş gibi gösterildi. Böylece savaş alanında ihtiyaç duyulan yardımın yapılmasına engel olundu. Askerden telgrafçı sınıfı olmadığından dolayı bölgenin sivil telgrafçılarından faydalanılırken bazı telgrafhanelerin de posta sisteminin olmaması, gelen telgrafların gecikmeli olarak gönderilmesine yol açtı[50]. Telgraf telleri düşman tarafından kesildiği zamanlarda ise bölgedeki bazı fedakâr kişiler sayesinde haberleşme sağlandı[51]. Tahrip olan telgraf telleri de elde mevcut nakit para oranında tamir ettirilerek haberleşmenin yapılmasına çalışıldı[52].

Devletin, istihbarat örgütü zayıf ve sağlıksız olduğundan düşmanın savaş stratejisi hakkındaki bilgiler elçilik raporlarından, yabancı gazetelerden veya savaş muhabirlerinden öğrenilmekteydi[53]. Keşif kollarında görevli zabitler ise sulh zamanında keşif yapmadıkları için elde ettikleri bilgiler yetersiz kalmıştı[54]. Bazı yerlerde halkın güvenliğini sağlamak için güvenilir kişiler, casus olarak görevlendirilmişlerdi[55]. Bu kişilerin verdikleri raporlar doğrultusunda düşmanın hareketi hakkında bilgi edinilmeye çalışıldı. Orduda emirler ağızdan verildiği için açık ve net bir şekilde yazılı emir bulunmamakla beraber, karargâhlarda harp ceridesi ve durum haritası tutulmamasının yanında muhabere raporu dahi yazılmadı[56].

---

[49] Osmanlı Devleti daha önce 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında semafor telgraf kullanmışsa da bu sistemle ancak Boğaziçi'nin öte yakasıyla haberleşme yapılabilindiğinden pek kullanışlı olmamıştı. Bkz. Roderıc H.Davıson, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", *OTAM XIV*, (2003), 347-348.

[50] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 275

[51] Mehmed Arif Bey, age, 667.

[52] "*Kars teli sâye-i ma'mûriyetvane-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde tamir olunub muhaberâta ibtidâr olunduğu…*" 1 Mayıs sene 93/ 13 Mayıs 1877 tarihli telgraf. Bkz. BOA. Y.PRK.PT (*Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/2, 13.05.1878; Erzincan Telgrafhanesi'nin tamiri için 2540 kuruş lazımdı. Ancak istenilen paranın beyhude yere sarf edilmemesi hatta mümkünse gereğinden fazla para harcanmaması belirtilmektedir. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1318/78.

[53] Süleyman Paşa ve Ali Saib Paşa kolorduları Çetine üzerine hareket edecekken, İşkodra'dan geçen yabancı gazetelerin muhabir telgraflarından, Rus ordularının Balkanlar'a ilerlediği haberini altılar. Bkz. Özbilgen, age, 102.

[54] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, age, 167.

[55]Tırnova'da halkın güvenliğini sağlamak için bazı güvenilir Pomakların, Bulgar dilini ve geleneklerinin bildiklerinden dolayı Bulgar kılığına sokularak 300 kuruş maaşla hafiye olarak görevlendirildiler. Bkz. BOA., A.}MKT.MHM (*Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası 480/27, 14 Muharrem 93(10.02.1876).

[56] Sükan, age, 43.

3. İkmal ve İaşe

Savaş sırasında orduların her tür ikmali Harbiye Nezareti ve Levazımat Dairesi tarafından temin edilmekteydi. Yerli kaynaklardan temin edilemeyenler yurtdışından getirtilmekteydi. Devletin o dönemde tek sanayi kuruluşu olan Haliç tersanesi, ordunun ve devletin ihtiyaç duyduğu, fişek, kovan, silah tamiratı gibi bazı sanayi işlerini tek başına karşılamak zorunda kalmıştı[57]. Balkan cephesindeki ikmal işleri, Şumnu ve Vidin'de bulunan Askerî İdare Meclisi tarafından yürütülmekteydi[58]. Rusçuk, Silistre, Varna gibi yerlerde merkez ikmal depolarının yanında, ikmalin yapılmasını hızlandırmak için de Karapınar, Hacıoğlu Pazarcığı, Filibe, Kızanlık gibi yerlerde de depolar mevcuttu[59]. Yiyecek gibi birinci dereceden önemli ihtiyaç maddeleri genellikle buralardan temin edilmekteydi. Her taburdan 2'şer subay ve tabur kâtibi, yeteri kadar er, 80 kadar mekkâre beygir, cephedeki birliklerin ikmal işlerini yapmak üzere görevlendirilmişti[60]. Her tabur merkezinde de iki tabura yetecek elbise, silah ve mühimmat bulundurulacaktı.

Kafkas cephesindeki ikmal işlerini 4. Ordu Askeri İdare Meclisi yürütmekteydi**.** Erzurum ikmal üssü olduğundan burada cephane, yiyecek ve giyecek maddeleri ile cephane depoları mevcuttu. Depolarda zahire miktarı da azımsanmayacak ölçüde idi[61]. Trabzon ve Diyarbakır'dan gelen ikmal maddeleri Erzurum'daki ambarlarda depolandıktan sonra müstahfız taburları aracılığıyla Köprüköy ara ambarı ile Zivin ve Velibaba'daki ileri ambarlara taşınmaktaydı[62]. Nakliyede görevli müstahfız neferâtının sayısı fazla olduğu zamanlarda nakliye hizmetinde kullanılacaklar ayrılıp geri kalanları diğer taburlara ilave edilmekteydi[63]. Erzurum'daki depolardan harp bölgesindeki depolara gönderilen ihtiyaç maddelerinin dağıtımı görevli taburlar tarafından yapılmaktaydı.

Yiyecek Maddeleri: Askerin yiyeceği günlük olarak verilirdi. Askeri tayınat ve yem kanununa göre barış zamanında askerin günlük kalori ihtiyacı 3150 kalori olup günlük tayınatı 900 gr. ekmek, 650 gr. et, 150 gr. bulgur, 20 gr yağ idi[64]. Ayrıca 20 gr. tuz ve 9 gr. sabun verilecekti[65]. Ancak savaş zamanında her erin yanında demirbaş olarak dört günlük peksimet ile günlük kişi başına 640 gr. Un, 320 gr. et, 11 gr. tuz, yakacak olmayan yerlerde 960 gr. odun verilmesi kararlaştırılmıştı[66]. Seyyar haldeki birliklerin yiyecek ihtiyaçları ise er başına 962,1

[57] Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010), 127.
[58] Süer, age, 514.
[59] Age, 514.
[60] Age, 514; Sükan, age, 208 Bunlardan 10'u çadır taşınmasına, 20'si yedek cephanenin taşınmasına, 10'u istihkâm bölüklerinin edevatı ile mutfak eşyası taşınmasına, 10'u subay eşyasını, 30'u erzak eşyasının taşınmasına ayrıldı.
[61] Ahmed Saib, age, 38.
[62] Sükan, age, 218.
[63] Bayburt ve Erzincan'da müstahfıza taburlarında bulunan ve nakliye hizmetinde kullanılan neferât sayısı fazla olduğundan, nakliye hizmetinde kullanılmak üzere yeterli sayıda neferât bulundurulması, geri kalanların Bayburt taburlarına ve Erzurum'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Bkz. BOA. Y.PRK.ASK (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/43.
[64] Düstur, II. Tertip, C.VI, İstanbul 1334, 1286.
[65] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer.
[66] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, age, 248; Kuşatma altındaki 48.000 askerin bir haftalık ihtiyacı en az 250 araba erzak ve 1000 baş hayvandı. Bkz. Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,*(Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 103; Nefer mevcuduna göre 642 gr. un, 257 gr. et, deve hamuru gibi sac ekmeği verildi. Bkz. Mehmed Arif Bey, age, 227.

gr. ekmek, katık için önceleri 20 para sonraları ise 40 para elden verilmesi hesap edilmişti[67]. Ekmeğin bulunmadığı zamanlarda 600-630 gr. un veya 600 gr. peksimet verilecekti[68]. Ancak peksimetten başka erzakın bulunmadığı zaman, peksimet miktarı 1000 gr. olarak öngörülmüştü[69].

Peksimetlerin her biri bir çorba tabağı büyüklüğünde olup, her yerde belirli miktarda bulunmaktaydı[70]. Bulgur bulunmadığı zaman yerine kuru sebze veya sebze konservesi, sebze bulunmayan yerlerde de kuskus, arpa şehriyesi, tarhana, irmik, kestane, kuru meyve, buğday, mısır, mercimek, nohut, fasulye unları gibi kuru gıdalar ve konserveler verilecekti[71].

Ordu için gerekli yağın bir kısmı ordu hazinesi tarafından verilen nakit parayla, bir kısmı merkeze bağlı yerlerin aşarlarından yapılan bağışlarla ve halkın ianesiyle, bir kısmı da bazı memurların muharebeye kadarki maaşlarından yaptıkları bağışlarla temin edilemeye çalışıldı[72]. Devlet, yağ sıkıntısı yaşanmaması için sadeyağ ihracını, yasakladı[73]. Yağ bulunamadığı zaman da yerine taze yağlı et, zeytinyağı, kuyruk veya iç yağı, şeker, pekmez, kahve, çay ekmek, süt, yoğurt, tahin helvası verilecekti[74].

Et, savaş bölgesinde parası peşin olarak ödenerek veya senet karşılığında tedarik edilen hayvanlar vasıtasıyla temin edilmekteydi[75]. Ancak halkın senede itimadı kalmamıştı. Çünkü Kırım Savaşı sırasında halka verilen borç senetleri, henüz ödenmemişti[76]. Ayrıca bazı tüccar Bulgarların ihaneti sonucu, kaimenin itibarı düşürülmüş, 1 kaimenin değeri 62 lira iken, 10'luk kaimeyi 10 kuruşa bozdurulmuştu[77]. Bu da iaşe malzemelerinin bölgeden parayla temin edildiği durumlarda alım gücünü zayıflatmakla kalmayıp daha çok paraya ihtiyaç duyulmasına neden olmaktaydı. Bazı yerlerde ise tüccarın kaime yerine nakit altın istemesi ise savaş

[67] Süer, age, 513.
[68] Düstur, II. Tertip, C.VI, s. 1287.
[69] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer.
[70] Ryan, age, 59.
[71] Düstur, II. Tertip, C.VI, s. 1289.
[72] Batum Kumandanlığı'nın Kastamonu'dan satın almak istediği zeytinyağının 7000 kıyyesinin, 2050 kıyyesi ahalinin ianesiyle, diğer bir kısmın bazı memurların muharebeye kadarki maaşları ve mülhakattan iki kazanın ¼ ve üç kaza ile nefs-i Bolu'nun aşarının yarısından yapılacak teberrularla temin edildi. Bkz. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1319/17.
[73] Edirne Vilâyeti'nden sadeyağ ihracı savaş dolayısıyla geçici olarak yasaklandı. Ancak kontratosu olanlara 15 gün süre verilerek, bu süre zarfında kontratosunu ibraz ettiren olursa kabul edilmesi, ondan sonra irae edilecek kontratolar muteber kabul edilmeyeceği gazetelerde ilân edildi. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1321/64, 3 Şevval 1294/ 11 Ekim 1877; Balçık Varna iskelelerinde sadeyağ ihracı yasaktır. Ancak 93 senesinin 10 ile 25 Eylül tarihleri arasında onaylı kontratolarını getirenlerin sade yağ ihracına getirilen yasak kapsamı dışında tutulacağı belirtildi. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1319/74, 12-14 Ramazan 94/ 20-22 Eylül 1877.
[74] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer.
[75] Her taburun gerisinde bir koyun sürüsü bulunmaktaydı. Batum, Ardahan, Kars, Eleşkirt ve Van'da iki aylık zahire ve yakacak depolandı. Bkz. Sükan, age, 210-212.
[76] Mehmed Arif Bey, age, 62, 354.
[77] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 101.

boyunca sadece bir veya iki kere maaş alan askeri iyice zor durumda bırakmaktaydı[78]. Hazinede nakit sıkıntısı yaşandığı için ve merkezden istenilen para, mesafe uzaklığından dolayı gönderilemediğinden halktan borç sikke toplandı[79].

Et tayınatı, genellikle kavurma olarak verilmekteydi[80]. Birçok iaşe malzemesinde olduğu üzere et tayınatının temini için de bazı müteahhitlerle anlaşılmıştı. Örneğin Edirne tarafında et tayınatını Hristo Kumpanyası temin edecekti[81]. Devlet, bu müteahhitlerin işlerini yapabilmeleri için bunlara türlü kolaylık sağlamaktaydı. Etin yeterli gelmediği zamanlarda ise açlıktan ölmek üzere olduğu halde cepheye erzak ve cephane taşıyan öküzlerin etleri dağıtılmıştı[82]. Bazen de savaş meydanlarına yakın nehirlerden elde edilen balıklarla et ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktaydı[83].

Balkan cephesinde peksimet ihtiyacı İstanbul, Edirne, Selanik, Gelibolu, Filibe gibi merkezlerden temin edildi[84]. Hububat temininde Macaristan Millet Meclisi mebuslarının da yardımı oldu. Macaristan Millet Meclisi mebuslarından Arnest Simonyi, Osmanlı ordusuna hububat yardımı teminine karar aldı ve bunun nereye sevki veya paraya tahvili mi uygun olacağına dair şehbenderliğe müracaatta bulundu[85].

Kafkas cephesindeki askerin erzak ve giyeceğinin bir kısmı İran'dan satın alınarak temin edilmeye çalışıldı. Bunun için İran şehbenderliği tarafından Osmanlı Bankası'na, satın alınacak malzeme için poliçe düzenletildi[86]. Muamelenin bir an önce başlaması için gerekli paranın acilen gönderilmesi istendi. Batum Tümeni için gerekli olan un, buğday ve arpa, Amasya'dan Samsun'a nakledilerek, Erzurum ve çevre bölgelerdeki birliklerin ihtiyaçları da Giresun'a nakledilerek temin edildi[87].

---

[78] Mehmed Arif Bey, age, 365-366.

[79] Erzurum'daki ordunun ihtiyacı için merkezden talep edilen para, mesafenin uzaklığı nedeniyle zamanında ulaşamayacağından dolayı gerekli olan miktarın akçe gönderilinceye kadar bölge ahalisinden temin edilmesi istenmişti. "*Ordu-yı hümâyûna muktezi erzak ve sairenin İran cihetinden tedarik ve mübayaası zımnında bi't-telgraf taleb buıyrulan meskûkatın tertib ve irsali der-dest ise de bad-ı mesafe cihetiyle gönderilecek akçanın vusulüne kadar tehir-i ruhsat caiz olmayacağından oralarca ashab-ı servetden lüzumu kadar meskûkatın istikrazına me'zun oldukda beyân kılınır*" 7 Temmuz sene 93/ 19 Temmuz 1877 tarihli Erzurum valisine gönderilen telgraf. BOA. A. MKT. MHM. (*Sadret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı), (*Dosya Numarası/Gömlek Numarası 481/99; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s.447.

[80] Mehmed Arif Bey, age, 68.

[81] "*Hristo Kumpanyası'nın müteahhid oldukları ta'yinat-ı lahmiye için dahil-i vilâyette bulunan hayvanlarının idaresi zımnında ol tarafa iğram olunan vekilleri Sakaryan Karabet nâm kimesnenin tavsiyesi istid'a kılınmış olmağla mûmâ-ileyhin muvâfık-ı usûl vaki' olacak mesûlatunda teshilât-ı mümküne ifâsına…*", BOA. DH.MKT, (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1319/78, 14 Ramazan 1294 (22.09.1877)

[82] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, (İstanbul, Mihran Matbaası, 1295), 3-4.

[83] Age, 33.

[84] Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 514.

[85] BOA. HR. SYS.(Hariciye Siyasi) 176/16.

[86] BOA. DH.MKT, (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1321/98.

[87] "*…Amasya sancağından Batum tümen-yı askeriyesi içün külliyet üzre (okunamadı) hınta ve şair Samsun'a nakl ve tesyir olunmakda olduğu gibi Erzurum cihetinde bulunan bi'l-cümle kaza ve nevâhî zehairinin dahi Erzurum'un rah-ı rastı olan Karahisar-ı Şarkiye sevk ve cemine mübaşeret olmuşdı şimdi derhal her tarafa memurlar tertib ve tesrib kılınmış olmağla ikdamat-ı mütemadiyenin*

Kafkas cephesinde ise peksimetin yanında un, pirinç, bulgur, nohut, mısır, buğday, arpa ve sadeyağ gibi temel gıda maddeleri İstanbul, Samsun, Diyarbakır gibi yerlerden kara veya denizyoluyla temin edildi[88]. Ayrıca İran'dan nakit para karşılığında zahire satın alındı.[89] Yağ, peynir, sebze gibi yiyecekler vs. ihtiyaç maddelerinin bir kısmı bölgeden temin edildi. Kafkas cephesinde şeker, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtildi[90]. Ambar ve depolarda yüklü miktarda buğday bulunduğu için bunlar genelde kale içlerinde mevcuttu[91]. Kars depolarında 29.040.000 kg. şair ve 71.280.000 kg. hınta mevcuttu ve bu da askere yaklaşık altı ay yetecek miktardaydı[92]. Her an çıkacak bir savaş ihtimaline karşı devlet zahire ihraç yasağı getirdiyse de[93] bazı yetkililer Rus tacirlere zahire satmaya devam etmekteydi[94]. Un ihtiyacı, savaş bölgesine yakın su değirmenleri ile birliklerin elindeki el değirmenlerinde öğütülen zahireden temin edilirken, ekmek ihtiyacı da birliklerin elindeki saclarda yapılan yufka ekmeğinden ve karargâh bölgesine yakın olan Erzincan, Harput, Diyarbakır, Sivas'taki askeri fırınlardan karşılanmaktaydı[95]. Ancak sevkıyatta ve ikmalde karşılaşılan aksaklıklar nedeniyle özellikle Kafkas cephesinde daha fazla olmak üzere her iki cephede de yiyecek sıkıntısı yaşandı. Bu nedenle askerler, bazı zamanlarda çevrede bulunan mısır vs. tarlalarından topladıkları ürünlerle beslenmeye çalıştılar[96]. Daha önce belirtildiği üzere askere verilmesi gereken günlük tayınat çoğu zaman verilemedi. Askerin yiyeceği genellikle yarısı buğday yarısı da kokuruç ununda olmak üzere 140 dirhemlik bir ekmek ile 150 gr. öküz etinden ibaret kaldı[97]. Bazen de sadece kokuruç ununda yapılan çorba

icrasıyla…" BOA. Y.PRK.UM.(*Yıldız Perakende Evrakı Umumi Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/24, 27 Mayıs 1293(08.06.1877).

[88] Sükan, age, 213.

[89] Mirza Dayı adlı bir kişi Osmanlı askeri için Tahran taraflarına zahire vs. almak için gönderildi. Bu şahıs Bayezid'e bir adam göndererek 250 baş hayvan buldu. Ayrıca kumandan tarafından ihtiyaçtan dolayı 600 deve, askerler için İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılması, istendi. BOA. Y.PRK.EŞA. 1/13, 22 Eylül 1293 (04 .10.1877).

[90] Sükan, age, 38.

[91] Ryan, age, s.34.

[92] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık*, (İstanbul: Takvim-i Vekayi Matbaası, 1295, 245.

[93] 1292 senesinde zahirenin bol olduğu Bosna'da savaş ihtimaline karşı devlet, zahire ihracını yasakladı. Bu yasağın, devlet kaldırıncaya kadar da devam ettirilmesi istendi. Bkz. BOA. Y.PRK.UM.(*Yıldız Perakende Evrakı Umumi Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/13.

[94] Erzurum valisi ve ordu kumandanı Ferik Paşa, zahire ihracının men edilmesine rağmen Kars ve civarından elde edilen zahireyi Rus tüccara satmış, İstanbul'a şikâyet edildikten sonra emir çıkartılıp satış durdurulduysa da gerekli erzak çoktan düşmana satıldı. O sırada ihraç yasağından dolayı Rus tüccarın satın aldığı zahirelerin çoğu sınırdaki ambarlarda kaldı. Ahmed Muhtar Paşa, Kars mutasarrıfı Şefik Paşa'ya Rus konsoloslara hitaben bir mektup yazarak, sınırdaki zahireye, savaş dolayısıyla bedeli ödenmek şartıyla el konulduğunu belirtti. Toplanan zahirelerin arabalarla Kars'a doğru yola çıkarılması, eğer bir Rus saldırısına uğranırsa kâfi miktarda gazyağı ile zahirenin yakılması istendi. Ancak bu işle görevli olan Rahmi Bey, yakma işini yetiştirememiş, yüklü miktarda zahire düşman eline geçti. Bkz. Mehmed Arif Bey, age, 61-144.

[95] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27, (2007), 266; Ahmed Saib, age, 38.

[96] Ryan, age, 65.

[97] Komisyon, age, 3.

verildi[98]. Askerin neredeyse durmadan yola devam etmesi gereken zamanlarda ise yemek verilmediği için askerler, yanlarındaki kuru peksimetleri yürüyüş sırasında karşılarına çıkan derelerde suyla ıslatarak yemeye çalıştılar[99]. Savaş sonlarında et neredeyse hiç verilmeyip, tayınlar iyice azaltılmıştı. Askerin günlük yiyeceği bir miktar mısır unu ve tuzsuz mısır ekmeğiyle sınırlı kalmıştı[100]. Bazen askerin yanında tayın olmadığı için asker aç olarak hareket etmek zorunda kaldı. Maaşlar zaten birkaç aydır verilmediğinden askerin, kendi parasıyla ihtiyaçlarını temin etmesi mümkün olamamaktaydı[101]. Bazen tayınatı fazla gelen veya savaşta düşman askerinden ganimet elde eden askerler, ellerindekini bölgedeki halka satarak paraya çevirmeye çalışırlardı[102]. Elde ettikleri parayla da ihtiyaç duydukları malzemeleri satın alırlardı. Bazı zamanlarda ise bölgede meskûn Müslüman ve Yahudi halk, askerlere torbalarla ekmek, katık, fıçılarla su taşıyarak askerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardı[103]. Ancak savaş boyunca askere yeteri kadar tayın verilememesi, askerler arasında bir süre sonra hoşnutsuzluk ve itaatsizliğin oluşmasına neden oldu[104].

Tuz sıkıntısı savaşın başından sonuna kadar devam etmişti[105]. Savaşın başlarında pek olmasa da ilerleyen zamanlarda şeker sıkıntısı da fazlasıyla baş gösterdi[106]. Bunda fiyatlardaki istikrarsızlık da etkiliydi. Sabah 10 kuruşa alınan malzemeler akşama doğru 20 kuruşa çıkabiliyordu[107].

Hayvanlara kış vaktinde günlük 3,5-5,5 kg. arpa, 2-3,5 kg. ot, 2-3 kg. saman, 2,5-5 gr. tuz verilmesi, çayır mevsiminde 1-2,5 kg. kırılmış arpa, 40-45 kg. çayır otu, 2,5 gr tuz verilmesi kararlaştırıldı[108]. Hayvanlar için gerekli yem, ordu depolarından temin edilmeye çalışılmış, yem olmadığı zamanlarda da otlatılma yoluna gidilmişti. 10.000 hayvan için günde 45 ton arpa gerekmekteydi[109]. Ancak bunlar bulunamadığı zaman ordu ihtiyacı için kullanılan hayvanların beslenmesi için yakın yerlerden saman istenmekteydi[110]. Savaş sona erdiği sıralarda Ragoza'da hayvanlara ve askerlere yetecek kadar erzak vardıysa[111] da nakliyat vasıtalarının yeterli olmayışı, kötü hava koşulları ve bozuk yollar dolayısıyla yeteri kadar yem

[98] Age, 4.
[99] Mehmed Arif Bey, age, 165.
[100] Yüzbaşı Von Herbert, age, 233.
[101] Komisyon, age, 7.
[102] Age, 18.
[103] Hüseyin Raci Efendi, age, 83; Mehmed Arif Bey, age, 317.
[104] İngiltere Sefiri Libart'ın, Mabeyn-i Hümâyûn Feriki Said Paşa'ya gönderdiği 3 Haziran 1877 tarihli mektuba göre askerin ta'yin durumu şöyleydi: *"...askerin lâyıkıyla ve kifâyet idercesine itam olunamıyoruz ve maaşımızı alamıyoruz diyerek pek çoklarının adem-i itaatde bulunduklarını ve hatta bir fenalık vuku'unu men' itmek içün geçen çeharşenbe günü Erzurumda kışla kapularının kapadılması lüzumuna..."* Bkz. BOA. Y.EE. (*Yıldız Esas Evrakı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 42/90.
[105] Yüzbaşı Von Herbert, age, 200.
[106] Komisyon, age, 15.
[107] Age, 15.
[108] Düstur, II. Tertip, C.6, 1295-1296.
[109] Mehmed Arif Bey, age, 52.
[110] Varna ve Pazarcık tümenlarındaki hayvanlar için gerekli samanın Aydos, Huri(?) ve Bergos kazalarından getirtilmesi istendi. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK(*Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/52.
[111] Raguza'da askeri depolarda 4 alay askeri 18 mah idare edecek ve o kadar müddet için 37 alaya kifayet edecek, askere ve hayvanlara yetecek yiyecek bulunmaktaydı. BOA. HR. SYS. (*Hariciye Siyasi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 214/3, (31.01.1878).

bulunamadığından hayvanlar yem azlığı ve bakımsızlıktan zayıf düşüp telef oldular. Savaş sonlarına doğru atların ne arpası ne de samanı kalmıştı[112]. Bu nedenle elde kalan bir miktar ot ve samanın, topları çeken beygirlere verilmesi kararlaştırılmıştı[113].

İçecek Maddeleri: İçme suları çeşme, pınar ve dere gibi doğal kaynaklardan, bunların olmadığı yerlerde birliklerin arkasından gelen su arabalarından temin edilmekteydi[114]. Askerlerin yanlarında su mataraları bulunmaktaydı[115]. Ancak hava ve yol koşullarından, bazı mühim noktaların elden çıkması ve su kaynakları ile askeri kuvvetler arasına düşman kuvvetlerinin girmesinden dolayı su sıkıntısı çekilmeye başlandı. Ancak cephe gerisindeki halkın da gayretleriyle su sıkıntısı giderilmeye çalışıldı. Tabya, kale gibi yerlerde ise sı ihtiyacı, yağmur sularını biriktirecek sarnıç veya kuyulardan temin edilmeye çalışıldı. Ancak bazı tabyalarda sarnıç sistemi olmadığı için dışardan temin edilmeye çalışıldı.

Giyecek Malzemeleri: Her iki cephede de çamaşır, çorap, pabuç, kürk, kalpak ve kilim gibi ihtiyaç malzemeleri, şehirlerde bulunan dikimevleri vasıtasıyla temin edildi. Geri kalan kısmı ise (elbise, fotin, çamaşır, çorap, yağmurluk, çizme) İstanbul civarındaki Feshane, Hereke ve İzmit fabrikaları ile yurtdışından temin edildi[116]. Bunun yanında kürk, yemeni, fotin, çarık gön, çorap, eldiven ve çamaşırlık bez gibi giyecek maddeleri cepheye yakın yerlerden temin edilmeye çalışıldı[117]. Askerin ihtiyacı olan kürkler, et tayınatı için kullanılan koyunların derisinden veya çevre vilayetlerden temin edildi[118]. Balkan cephesinde askerin kışlık elbisesini temin etmek üzere idare-i askeriyenin Sofya ve civarından temin ettiği koyun ve kuzu postları kullanıldı[119].

Kafkas cephesindeki askerlere İrankâri kumaşlardan yağmurluk yaptırıldı[120]. Havaların soğuk olduğu yerlerde askere soğuktan korunmak için velense* verilmesi kararlaştırıldıysa da hareket halindeki askerin, hareketini kısıtlayacağından dolayı yerine yağmurluk verilmesi kararlaştırıldı[121]. Ayrıca askerin çamaşırını saklaması için boydan yedişer parmak uzunlukta yaklaşık 60-70 cm. büyüklüğünde, içi fabrika beziyle astarlanmış, düğme yerlerinde dörder

[112] Komisyon, age, 22.
[113] Age, 22.
[114] Ryan, age, 59; Mahmud Talat Bey, age, 122.
[115] Yüzbaşı Von Herbert, age, 102.
[116] Sükan, age, 209.
[117] Sükan, age, 209.
[118] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, age, 257.
[119] Komisyon, age, 4.
[120] Mirza Dayı adlı bir kişiden İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılması istendi. Bkz. BOA. Y.PRK.EŞA.(*Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/13, 22 Eylül 1293(04.10.1877).
* Ağır, tüylü, kalın battaniye.
[121] Bosna'da kış şartları dolayısıyla aşırı soğuk havalardan korunmak için askere velense verilmesi düşünüldüyse de bunlar hareket haklindeki askerin hareketini kısıtlayacağı için yerine İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılmasına karar verildi. Bkz. BOA. İDH (*İrade- Dahiliye*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 710/49727, 17 Eylül 1291(29.09. 1875).

parmak parça eklenmiş dolaplar verildi[122]. Askerin giydiği çarıklar, keçi veya öküz derisinden imal edilmişti[123]. Bunların ökçeleri olmadığı için yağmurlu havalarda ve çamurlu yollarda askerlerin ayağı kaymaktaydı[124].

Silah, Cephane, Levazımat: Fişek imali için kalıp, kâğıt, şimşir ağacı, barut, balmumu ve sicime ihtiyaç duyulmaktaydı[125]. Silah ve cephanenin bir kısmı İstanbul'dan, diğer kısmı Almanya ve Amerika'ya verilen siparişlerden temin edilmekteydi. 1876 yılında Amerika'ya sipariş edilen 600.000 adet Martini Hanri tüfeğin, 400.000 kadarı 1877 yılının Temmuz ayında teslim alınmıştı[126]. Kafkas cephesinde nal ve mıh gibi gereçler, Erzurum ve Erzincan'daki imalathanelerde üretilmekteydi [127]. Yakın bölgelerden de çeşitli ihtiyaç maddeleri temin edilmekteydi. Ancak bunların çoğu ya yükleri taşıyan hayvan sahipleri tarafından yolda telef edildi ya da eşkıya saldırısına uğrayarak heba oldu[128]. Bazı zamanlarda ihtiyaç duyulan malzemenin yerine yanlışlıkla veya ordu içindeki çekişmelerden dolayı kasıtlı olarak başka malzemeler gönderilmekteydi[129]. Bu da kritik durumda olan askerlerin aleyhine bir durum oluşturmaktaydı.

Kafkas cephesinde silah ve mühimmat gibi askeri teçhizat, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtilmekteydi[130]. Baruthane, dökümhane, fişekhane gibi sanayi kuruluşlarının İstanbul'da olmasının, savaş sırasında pek de faydası olmadığından bu tür yerlerin Anadolu içlerine kaydırılması düşünülmüştü[131]. Ancak savaş sırasında bu düşünce istenildiği gibi gerçekleştirilemedi. Cephanelerin saklanacağı depoların mevcut olmadığı yerlerde mektep binaları cephanelik olarak kullanıldı[132]. Silah ve cephane ihtiyacından dolayı silah, barut ve güherçile ihracına yasak getirildi. Yasağa uymayanların yakalanması için ihbar edenlere "*ihbariye akçesi"* verileceği bildirildi[133].

---

[122] Dolaplar özellikle Bosna taraflarında bulunan askerler için düşünülmüştür. Her dolap 24,5 kuruşa mal olmuş, toplamda 141.464 adet dolap, 24.5 kuruştan 3.468.318 kuruşa mal oldu. BOA. İDH (*İrade-Dahiliye*), aynı belge

[123] Komisyon, age, 28.

[124] Age, 28.

[125] Sükan, age, 215.

[126] Age,214.

[127] Age, 214.

[128] Age, 212.

[129] Bazı zamanlarda ise merkezden istenen cephane sandıklarının yerine yanlışlıkla ya da kasıtlı olarak gaz sandığı gönderildi. Bkz. Hüseyin Raci Efendi, age, 198.

[130] Sükan, age, 38.

[131] Buna göre birinci yol, İznik-Eskişehir-Kütahya-Konya yoluyla genişleme, diğeri de Küplü ve Vezirhan arasındaki Karasu deresi mevkiidir. Ancak burası denizden düşman saldırısına açık ve sıtma hastalığının görülmesinden dolayı bazı sakıncaları vardı. BOA. YPRK.ASK. (*Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/70.

[132] Trabzon vilâyetine gönderilen telgrafta Giresun Rüşdiye Mektebi cephane yapıldığı için buradaki öğrencilerin serian başka bir yere nakledilmeleri gerektiği bildirildi. Bkz. BOA. MF. MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 48/135, 21 Zilhicce 93 ve fi 25 Kanun-ı Evvel 92 (06.01.1877); Babadağı Rüşdiye Mektebine asker ikame edileceği için buradaki mevcudu 65 e baliğ olan şakirdanın sıbyan mektebine nakledilmesi bildirildi. Bkz. BOA. MF. MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 48/13, 16 Rebiu'l-Ahir 94/ 18 Nisan 93 (30.04.1877).

[133] Gerek açıktan gerekse gizliden silah ve barut kaçakçılığının yapılmaması için gemilerin teftiş edilmesi istendi. İzinsiz barut satanları ihbar edenler ihbar sonucu elde edilecek barutun gerçek

Yakacak İhtiyacı Temini: Isınmak için odun, kömür, tezek, aydınlanmak için ise çıra, mum ve yağ kandili kullanılmış, bunlarda savaş bölgesinden veya yurt içinden temin edilmişti[134]. Askere aydınlanmak için günlük 30 gr. gaz, yemek pişirmek, hamam ve çamaşır için 840 gr. odun, kış vakti ısınmak için yakacak 1000 gr. odun ve 250 gr. kömür verilmesi[135] düşünülmüştü. Kafkas cephesinde kömür ve kereste gibi yakacak maddeleri, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtilmekteydi[136]. Ancak her iki cephede de diğer ihtiyaç malzemeleri gibi yakacak maddeleri de savaş boyunca istenilen oranda temin edilemedi. Odun ve kömürün bulunamadığı yerlerde terk edilen veya savaş dolayısıyla harap olmuş ev, ahır, araba ve kerevetlerin keresteleri sökülerek yakacak olarak kullanıldı[137]. Ayrıca geceleri istihkâm içinde ısınmak ve yemek pişirmek için civar bağlarda bulunan asma kütükleri de yerlerinden sökülerek tabyalara getirildi[138].

Sevkıyat yapan gemilerin kömürleri, Tersane-i Amire tarafından karşılanmaya[139] çalışıldıysa da kömür azlığı dolayısıyla sevkıyatlar aksadı[140]. Adakale'ye kömür sevk etmek isteyen hükümet, Avusturya Kömür komisyonuyla % 2 komisyon verilmek üzere anlaşma yaptıysa da, masraflardan dolayı komisyon, 2700 frank istedi[141]. Komisyona göre telgraf ve yol ve sair masraf 2600 frank civarındaydı ve Osmanlı hükümetinin 3000 frank vermesi yeterliydi[142]. İstenilen meblağ ödenmediği takdirde Avusturya kanunlarına göre 1500 ton kömüre el koyup diğer 1500 tonun da kontratını feshedebileceği bildirildi[143].

---

değerinin %20 sine eşit miktarda ihbariye akçesi verileceği ilân edildi. Bu akçeler Dersaadet'te Tophane hazinesinden, vilâyetlerde ise mal sandıklarından verilecektir. Eczacılara gerek olan güherçile Eczacıbaşı tarafından Tophaneden alınacaktı. Güherçilenin değeri olan 8 kuruşun üzerine 20 pare bayia zammı eklenerek kıyyesi 8,5 kuruşa eczanelere sağlam bir teminatla üretildikten sonra dağıtımı ihtiyacı olan yerlere yapılacaktı. BOA. HR.HMŞ.İŞO.(*Hariciye Nezareti İstişare Odası*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 161/1.

[134] Sükan, age, 209.

[135] Düstur, II. Tertip, C.6, İstanbul 1334, s. 1286.

[136] Sükan, age,. 38.

[137] Yüzbaşı Von Herbert, age, 200; Mehmed Arif Bey, age, 187.

[138] Komisyon, age, 3.

[139] "… *İzmirden Desa'adete 'avdet iden Terbiye nâm cesim ve azim vapur ile Dakhile vapurunun süvari-i askeri celbi için yine Şam Trablusuna kıyâm ve azimet itmeleri Tersane-i Amire caniblerinden emr ve tasvib buyrulmuş olub iktiza iden kömürleri Tersane-i 'Amire tarafından sarf ve ita kılındığı anda lâzım olan cihete hareket ve azimet ideceklerinin*…" BOA., YPRK.ASK. (*Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/36, 14 Temmuz 93(26.07.1877).

[140] Özbilgen, age, 104.

[141] BOA. HR.TO. (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 127/62.

[142] BOA HR.TO. (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası*), Aynı belge.

[143] *"Mösyö Felicyan Avusturya kanunları iktizasınca kömür komisyonu mesarifât-ı sairesi te'diye oluncaya değin tevkif idebiliyor mûmâ-ileyh komisyon olarak iki bin yedi yüz frank talep idiyor biz dahi zaten kendüsüne laakal yüzde iki komisyon itası kabul etmiş idik mûmâ-ileyh mağaza kirası ve telgraf ücreti ve yol masrafıyla mesarifât-ı saire olmak üzere iki bin altı yüz frankdan mütecaviz masraf etmiş olduğu iddiasında ise de hükümet-i seniyeye cümle olmak üzere üç bin frankla iktifa edecek ve meblağ-ı mezkûr virilmediği halde bin beş yüz tonilato kömürü tevkif ederek diğer bin beş yüz tonilatonun kontratosunu fesh dahi muhalefet edilecekdir binaen-aleyh Adakalesine ihrac edeceği kömür için bin*

Tahkimat Malzemeleri ve Barınma: Kazma, kürek, balta, balyoz ve küskü gibi malzemeler tamamen yurtiçinden temin edilmekteydi. Piyade taburundaki erlerin üzerinde 1 adet peksimet torbası, 1 adet cephane torbası, 1 adet matara bulunması; her mangada 1 adet yufka sacı, 1 adet karavana, her bölükte 4 adet kazma, 4 adet kürek, 2 adet balta, 1 adet güğüm bulunması kararlaştırılmıştı[144]. Her 15 er için 1 adet, 2 bölük subayına 1 adet, 4 bölük subayının hizmetindeki erlere 1 adet, kâtip-imam ve bunların hizmet erlerine 1 adet, sağlık memuru ve hizmet erlerine 2 adet, binbaşı ile hizmet erlerine 2 adet, topçu birliklerindeki bataryalardaki her 15 ere 1 adet, bataryanın esnaf takımlarına 1 adet çadır verilmişti[145]. Kumandanlarınki de dahil olmak üzere çadırlar pek teferruatlı değildi. Kumandan çadırında bir tane ordu yatağı, bir masa ile dört adet deri döşeli küçük sandalyeler mevcuttu[146]. Alet ile edavat ise yeterli değildi. Ancak Osmanlı ordusunda bu tür eksiklikler öteden beri var olduğundan asker bu duruma aldırış etmemekteydi[147]. Kafkas cephesinde, yolların yetersiz ve bozuk oluşu, ağır kış şartları, demiryolu ağının henüz bu bölgeye gelmemiş olması, nakliye arabaları ve hayvanlarının yetersiz olması nedeniyle bu tür ihtiyaç malzemeleri gerektiği gibi sağlanamadı. Askere verilen çadır sayısı yetersizdi. Askerler, çadır olmayan yerlerde, bulunulan bölgedeki ev, ahır, kahvehane, okul, han gibi binalara yerleştirildi[148]. Bazı yerlerde askere kalacak yer temin etmek için bölgedeki ormanlardan elde edilen kerestelerden, halkın gayretiyle baraka ve kulübeler inşa edildi[149]. Yatacak yer olmadığı zaman çamurların üzerine taş dökülüp, üzerine biraz kuru ot yayılarak yatak yapıldı[150].

Nakliye Vasıtaları: Karadan sevkıyat yapılırken çeşitli nakliye hayvanları kullanılmaktaydı. Bunlardan develer ile Sivas, Kayseri, Erzurum ve Kıbrıs bölgelerinde yaygın olarak kullanılan katır ve merkepler en çok kullanılan nakliye hayvanları olup, atlar ulaşım vasıtası olarak kullanılmaktaydı[151]. Nakliye hayvanları iki gruba ayrılmıştı. Mekkâre denilen yük hayvanları, saat başına ya da taşıdıkları yükün ağırlığına göre halktan kiralanan katır, eşek ve deve gibi hayvanlardı; diğeri ise bakımları devlet tarafından temin edilen ordunun elindeki hayvanlardı[152]. Nakliye vasıtası olarak at, öküz ve manda arabaları, iki tekerlekli kağnı, yaylı arabalar kullanılmaktaydı[153]. Bu nakliyat vasıtalarından daha çok Kafkas cephesinde faydalanıldı. Balkan cephesinde ihtiyaç duyulan binek ve top koşum hayvanları, Romanya ve Macaristan'dan satın alınarak tedarik edildi[154]. Mevcut hayvanlar ise kıtlık, kuraklık, açlıktan

beş yüz frank vermeğe mecburuz …" 21 Temmuz 1877 tarihli Viyana sefaretinden gönderilen telgraf tercümesi. BOA HR.TO. (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası*), Aynı belge.

[144] Age, 210.

[145] Süer, age, 515.

[146] Komisyon, age, 31.

[147] Ahmed Saib, age, 40.

[148] Askerlerin bulundukları yerlerdeki mekteplere yerleştirilmesi, öğrencilerin ise geçici olarak başka münasip bir yere yerleştirilmesi Ser-askerlik tarafından istendi. Bkz. BOA. MF. MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 45/121, 23 Kanun-ı Evvel 92 (04.01.1877); Yüzbaşı Von Herbert, age, 232-233.

[149] Age, 27.

[150] Mehmed Arif Bey, age, 179.

[151] Erler, age, 234-235.

[152] Age, 234-235.

[153] Engin, age, 23.

[154] Süer, age, 39; Tuna tarafları için tertip edilen top bataryaları için gerekli hayvanların temini için Macaristan'dan derhal 2000 re's hayvan satın alındı. BOA. İ..MMS. (*İrade Meclis-i Mahsus*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 55/2483, 29 Teşrin-i Sani 129 (11.12.1876).

ve ağır hava koşullarından dolayı zayıf düşmüşlerdi.[155]. Taşıma kapasiteleri de sınırlı olduğu için büyük sevkıyatların yapılacağı zamanlarda daha çok nakliye vasıtasına ihtiyaç duyulmaktaydı[156]. Böylece Anadolu içleri de dahil memleketin dört bir tarafından hayvan temin edilmeye çalışılmıştı. Erzurum'a Konya'dan 150 deve, Esbkeşan kazasından 72, Akşehir'den 25, toplamda 247 deve gönderilmişti[157]. Çanakkale, İzmir, Antalya, Samsun, Muğla gibi doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı illerden kiralık hayvan ve araba toplanıp, bunların ne miktarda toplandığı, nerelere sarf edileceği ve telef edilmemeleri için de cetvel tutulması lüzumlu görüldü[158]. Bunun için halkın ianeleriyle bir takım havyanlar ve arabalar toplandıysa da ihtiyacı karşılamadı[159].

Diğer ihtiyaçlar: Savaş sırasında en çok ihtiyaç duyulan maddelerden biri de sıkıntı ve bunalımdan çıkış yolu olarak kabul gören tütündü[160]. Ancak bunun da diğer ihtiyaç maddeleri gibi düzenli olarak temini mümkün değildi. Savaş sırasında tütün fiyatı o kadar çok artmıştı ki 1283 gramı üç Osmanlı altınına denk gelmekteydi[161]. O da kısıtlı olarak bazı Yahudi tüccarlar vasıtasıyla temin edilebilmekteydi[162]. Askerin dini vecibelerini yerlerine getirebilmeleri için Mushaf'a ihtiyaç duyulmaktaydı. Gerekli Mushaf'ın temini için devlet, ordu birliklerine Mushaf parası göndermekteydi[163]. Gönderilen paralarla ordu birliklerinin

---

[155] Trabzon Vilâyeti tarafından gönderilen bir tahrirâta göre askeri mühimmat nakli için Sivas'tan gönderilen hayvanlardan on dördü, lâ-gar olmaları dolayısıyla 6040 kuruşa satıldı. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1320/9.

[156] Erler, age, 250.

[157]"*… nefs-i Konya hassası olan yüz elli deve bundan on gün mukaddem sevk olunduğu gibi Esbkeşan kazasından yetmiş iki ve Akşehirden yirmibeş ki cem'an iki yüz kırk yedi deve sevk idildi…*" BOA. Y.EE. (*Yıldız Esas Evrakı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 143/73, 17 Haziran 1293 (29.06.1877).

[158]"*Anadolu ve Rumeli ordu-yı hümâyûnları içün mahall-i malumeden müretteb zehairi telef ve sarfdan muhafaza için ve sûret-i muntazamada mahallerine irsâl idilmek üzere iktiza idenlere tebligat-ı mukteziye ve müessere ifası ve müretteb mahallerden ne kadar zahire gönderilmiş ve ne mikdarı kaldırılmışdır buralarının yek-nazarda görülüb (?) zımnında nezaretçe bir cedvel tutulması mukteza-yı irade-i seniyeden bulunmuş olmağın bu babda nezaret-i Celilelerince ordu-yı hümâyûnlar içün vilâyât ile evliye-i mustakileden ne kadar zehayir tertib olunduğunun suret-ı mehamda olmak üzere bir cedvelin sür'at-i irsâli…*" BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1323/9, 15 Şevval 1294 (23.10.1877).

[159] Mitroviçe'den Yenipazar'a askeri mühimmat ve erzak sevki yapılması için civardaki halk tarafından iki yüz haneden üç hayvan hesabıyla 100 baş beygir ianeten verildi. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1319/67; Edirne ahalisi tarafından Orhaniye Tümeni'na 2000 baş mekkâre hediye edildi. Bunların yarısından fazlasını başıbozuklar temin etti. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1321/59; 29 Ramazan 94/7 Ekim 1877 tarihli Bosna vilâyetine gönderilen tahrirâtta İzvornik sancağında kâin Belene Kazası memur ve ahalisi tarafından Hersek Tümeni için ianeten at ve araba toplandı. Bu zor günlerde vatan uğruna böyle güzel hareketlerin takdir edilmesi için devlet tarafından yardımda bulunanların isimlerini havi bir defter tutulması istenerek ismi geçenlere teşekkür edildi. BOA. DH.MKT (*Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1318/86; Mehmed Arif Bey, age, 663.

[160] Şahin, age, 103.

[161] Komisyon, age, 15.

[162] Age, 15.

[163] İtfaiye taburları için 20 adet Mushaf-ı Şerif gönderilmesi istenmiştir. Mushafların her biri için rayiç akçesi olarak 22'şer guruşdan olmak üzere, hediyesi olan 440 guruşun görevli memura teslim edilerek

bulunduğu yakın vilâyetlerden gerekli Mushaf temin edilmekteydi. Meselâ Prizren, Üsküb, İstarova ve Kolonya'daki birlikler için 1155 adet Mushaf ihtiyacı, Manastır vilayetine bildirilmişti[164]. Ayrıca Beşinci Orduya gönderilmek üzere Mekteb-i Harbiye Kolağası İsmail Hakkı Efendi'ye 300 adet Mushaf verilmişti[165].

Sonuç

Tarih boyunca yapılan savaşlarda gerek cephedeki, gerekse cephe gerisindeki orduların her türlü ihtiyaçlarının zamanında ve eksiksiz olarak ikmali, savaşın kazanılmasındaki en önemli etken olmuştur. İkmal-iaşenin zamanında ve eksiksiz olarak temini ise devletin nakdi gücü, düzenli bir yol politikası, sanayi kuruluşlarının yeterli olması ve çağın getirdiği yenilikleri yakından takip etmesiyle paralellik göstermiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti çağın getirdiği teknolojik gelişmelere çok da uzak değildir. Sanayi devrimiyle birlikte batıda yaşanan teknolojik gelişmeler, birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. İletişimde telgrafın, ulaşımda buhar gücüyle çalışan gemilerin ve demiryolu taşımacılığı gibi teknolojik ulaşım araçlarının kullanılması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında daha da yaygınlaşmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında teknolojik gelişmelere paralel olarak ikmal ve iaşenin temin usulleri de değişmeye başlamıştır. İkmal ve iaşenin temin usullerinin değişmesiyle birlikte askeri sevkıyatın yapılabilmesi için devlet hazinesinin daha fazla nakit paraya ihtiyacı artmıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı maliyesi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı gerekli nakdi sağlayamamıştır.

Savaş sırasında devletin tek sanayi kuruluşu Haliç Tersanesi'yle sınırlı kalmıştır. Bu da ordu için gerekli ihtiyaç malzemelerinin ülke içerisinden tedarik edilememesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti bu dönemde özellikle sanayi ürünleri konusunda dışa bağımlı kalmıştır. İkmal ve iaşenin yeteri kadar temin edilememesi, gönderilen iaşe maddelerin ise gereği gibi idare edilememesinden dolayı askerler beslenme, giyecek, silah, mühimmat, vs. konusunda oldukça sıkıntı yaşamışlardır. İkmal ve iaşede görülen bu eksikliklerin, savaşın kaybedilmesinde çok büyük payı olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde bayındırlık, demiryolları ve karayolları yapımı, telgraf hatlarının çekilmesi, eğitim-öğretim alanındaki gelişmeler, basım-yayın, tercüme vs. idari alanda önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. İşte bu kalkınma süreci savaşla birlikte sekteye uğramış ve bundan sonra Osmanlı Devleti, hiçbir

gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA. MF.MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 47/60, 29 Rebiu'l-Evvel 294 (13.04.1877).

[164] Prizren, Üsküb, İstarova ve Kolonya tarafından istenen 1155 kıta Mushaf-ı şeriflerin gönderildiği, ulaşınca bunların kontrollerinin yapılması ve 21600 guruş mecidiye 25 guruş hasebiyle bedellerinin gönderilmesi. Manastır Vilâyet-i Celilesine gönderilen 2 Şaban 1293/ 10 Ağustos 1292 tarihli yazı. Bkz. BOA. MF.MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 42/19, (22.08.1876).

[165] Beşinci Ordu'ya gönderilmek üzere Mekteb-i Harbiye Kolağası İsmail Hakkı Efendi'ye 300 cilt Mushaf verildi. Bu 300 cilt Mushafın ücreti olan 300 adet sim mecidinin bir an önce ödenmesi gerekmekteydi. BOA. MF.MKT. (*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 38/111.

zaman harp öncesi kalkınma hızına ulaşamamıştır. Aksine yenilgilerin sonucu çözülüş, bu savaş ile başlamıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

BOA. C.NF. (*Cevdet Nafia*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 12/599

BOA. DH. MKT (*Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1318/78; 1318/86; 1319/17; 1319/67; 1319/74 1319/78; 1320/9, 1321/59; 1321/64; 1322/98; 1323/9;

BOA. HR.TO. (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 127/62; 497/5

BOA. HR. SYS. (*Hariciye Nezareti Tasnifi Siyasi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 176/16; 214/3

BOA. HR.HMŞ.İŞO. (*Hariciye Nezareti Tasnifi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 161/1

BOA.İ..MMS.(*İradeler Meclis-i Mahsus*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 55/2455; 55/2483

BOA. İ.DH. (*İradeler Dahiliye*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 710/49727

BOA.MF.MKT. (*Maarif Nezareti Tasnifi Mektubi Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 48/135; 48/13; 45/121; 47/60; 42/19; 38/111

BOA. A}MKT.MHM (*Sadaret Mektubi Mühime Kalemi*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 479/52; 480/27 481/99

BOA. YEE. (*Yıldız Esas Evrakı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 127/73; 143/73

BOA.YPRK.ASK (*Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/14; 1/36; 1/43; 1/70

BOA. Y.PRK.EŞA. (*Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik),* Dosya Numarası/Gömlek Numarası (Y.PRK.EŞA.) 1/13

BOA.Y.PRK.PT (*Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı*), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/2

BOA.Y.PRK.UM. (*Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı*) Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1/13; 1/24; 1/27

2. Düstur

Düstur, II. Tertip, C.VI, İstanbul 1334,

3. Hatıratlar ve Tetkik Eserler

AHMED MİDHAT, *Zübdetü'l-Hakayık,* Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul 1295

AHMED SAİB, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* 1. Tab, Hindiye Matbaası, Kahire 1327

BESBELLİ, S., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1980

ÇADIRCI, M., "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15:26, Ankara 1991, s. 153-167

DAVISON, R. H., "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", *OTAM XIV*, (Çev: Durdu Mehmet BURAK), Ankara 2003, s. 347-386

ENGİN, V., *Rumeli Demiryolları*, Eren yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1993

ERLER, M. Y., *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap, İstanbul 2010

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, (Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, Sad: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 1996

GÜLERYÜZ, A.-LANGENSIEPEN, B., *Osmanlı Donanması,* Denizler Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007

HÜSEYİN RACİ EFENDİ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra,* (Çeviren: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2009

KOMİSYON, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, Mihran Matbaası, İstanbul 1295,

MAHMUT TALAT BEY*, Plevne Müdafaası*, (Yay.Haz. Eyüp Kul), İstanbul 2008

MEHMED ARİF BEY, *Başımıza Gelenler*, (Yay. Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İz yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2006

ORTAYLI, İ. , *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara 2000

ÖZBİLGEN, E., *Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İstanbul 2006

RYAN, C. S., *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi)*, (Çev: Ali Rıza Seyfioğlu), Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1962

SÜER, H., *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1993

SÜKAN, Ş., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1985

ŞAHİN, T., *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1988

ŞENTÜRK, H., "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtı'na Genel Bir Bakış", *TÜRKLER XIV,* 2002, 789-824

TEASCHNER, F., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı,* c. II., Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul 2010

TEKDEMİR, A.,"Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Ocak 2011), Edirne 2011, s. 121-144

ÜLKÜ, O., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi,* S.27, Erzurum 2007

YAZICI, N., "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM III*, Ankara 1990, s. 333-377

YILMAZ, İ., "Milli Mücadelede Ulaşım", Atatürk Dergisi, c.1, S.3, Erzurum 1989, s. 101-120

YÜZBAŞI VON HERBERT, *Plevne Meydan Muharebes*i, (Çev: Nurettin Artam), Kastaş Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004